

"MÜNSTER'DE (BATI ALMANYA) İKİ KÜLTÜR ARASINDA YAŞAYAN TÜRK ÇOCUKLARI" ARAŞTIRMASI İLE İLGİLİ İLK GÖZLEM VE TESBİTLER¹

Yrd. Doç. Dr. Halil NARMAN

1. YURTDIŞINA GÖÇÜN TARİHÇESİ

İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde, endüstrileşmiş Batı ülkeleri yeteri kadar işgücüne sahip olmadıklarından, işyerlerindeki işgücü açıklarını kapatmak ve gelişmelerini hızlandırmak amacıyla Akdeniz ülkelerinden işçi temin etmek zorunda kalmışlardır. Böylece de 1950'lerden itibaren, Akdeniz ülkelerinden endüstrileşmiş Batı ülkelerine doğru kitle halinde bir göç başlamış oldu. (Bkz.: Abadan-Unat v.d. 1975:1).

Bundan daha önceki yıllarda da denizaşırı göçlerin yapılmış olduğu herkesçe bilinen bir gerçektir. Örneğin "19. yüzyıl ortalarından İkinci Dünya Savaşı başlarına kadar Avrupa'daki muhaceret hareketleri denizaşırı bir karakter taşımıştır. Bu devre zarfında İngilizler, Almanlar, İtalyanlar, İspanyollar ve hatta Balkan memleketlerinden Kuzey Amerika'ya, Kanada'ya, Avustralya'ya ve Güney Amerika memleketlerine giden, oralara yerleşen muhacirlerin sayısı 40 milyondan fazladır. Tabiiyle bu muhaceret, yerleşmek kasdiyle yapılan bir göç şeklinde olmuştur. I. Dünya Savaşından önceki yıllarda Türkiye'den de binlerce muhacirin çoğunlukla Marsilya üzerinden Kuzey ve Güney Amerika'ya gittikleri bilinmektedir." (Gökmen 1972:175-176).

Ancak, Akdeniz ülkelerinden endüstrileşmiş Batı ülkelerine yapılan göç hareketleri ile denizaşırı ülkelere yapılmış olan göç hareketlerinin özellikleri tamamen birbirinden farklı bir durum arzeder. Denizaşırı ülkelere göç etmiş olanlar, gittikleri ülkeye veya ülkelere

¹ Bu makale, 30 Mart 1984 tarihinde Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde Bölümüçi Seminer Görevi olarak sunulmuştur.

devamlı olarak yerleşmek amacıyla gittikleri halde, endüstrileşmiş Batı ülkelerine ve özellikle Ortakpazar ülkelerine gidenler ise, gittikleri ülkelerin iş piyasasındaki işgücü açığını kapatmak amacıyla ve geçici bir zaman için gitmişlerdir.

İnsanların yabancı bir ülkeye göç şekilleri ile o ülkeye intibakları veya akültürasyon (kültürleşme) süreçleri arasında yakın bir ilgi vardır. Başka bir ifadeyle, bir kimsenin yabancı bir ülkeye devamlı olarak yerleşmek amacıyla mı yoksa geçici bir zaman için mi gittiği, o kimsenin gittiği ülkeye intibakında önemli bir rol oynar. Bu sebeple de yabancı işçilerin veya grupların intibak problemleri araştırılırken, bu hususun ya da farkın, daha işin başından itibaren gözönünde bulundurulması zorunluluğu vardır.

Eğer bir yabancı işçi veya yabancı bir kimse, kendini gittiği yabancı ülkede "geçici" olarak görürse, hayatını da ona göre tanzim eder ve tabir caizse, hazırlanmış olan valizi daima elinin altında hazır olarak bulunur. Böyle bir kimse ise oturmasında, kalkmasında, davranışlarında ve yerli halkla olan ilişkilerinde, daima bu "geçicilik" esaslarına göre hareket eder. Böyle bir insan veya işçi, kendi geleneksel değerlerinin etkisi altında bulunur ve yaşadığı yabancı ülkeye, o ülkenin değerlerine, en çok ihtiyaç duyduğu alanlarda uymaya çalışır. Yabancı bir ülkenin değerleri ile uyum içinde olmak, o yabancı ülkede bulunan sürenin sınırlı oluşuna bağlı olduğundan, intibak süreçleri için özel bir durum söz konusudur. Bu özel durumun en özgül ve en kısa yoldan açıklanması ise, özel bir kavramın varlığına ihtiyaç göstermektedir. Farklı kültür varlıklarına sahip olan insanların karşılaşmaları ve karşılıklı etkileşimleri, Kültürel Antropolojide uzun bir süreden beri araştırılmakta ve bu esnada meydana gelen intibak ve değiş-tokuş süreçleri, kısmen geniş kapsamlı bir kavram olan akültürasyon (kültürleşme) kavramı ile ifade edilmektedir. (Bkz.: Hultkrantz 1960:17-23; Spicer 197d:21-25). Ancak, yabancı bir sosyokültürel çevrede geçici bir zaman için kalmanın ortaya koyduğu özel durumu ifade edecek özel bir kavrama, ne kendi dalımızın ne de diğer sosyal bilimlerin literatüründe rastlayamadığımız için biz bunu, 1977 yılında Batı Almanya'da yapmış olduğumuz ve yine orada 1978 yılında yayınlanmış olan "Münster'deki Türk İşçileri. Geçici Akültürasyon Sorununa Bir Katkı" (Türkische Arbeiter in Münster. Ein Beitrag zum Problem der temporären Akkulturation) adlı doktora tezimizde, "temporäre Akkulturation" (geçici akültürasyon) kavramı ile ifade etmeye çalıştık. (Bkz.: Narman 1978:5, 10).

Bilindiği gibi Kuzey Amerikalı Antropolog M. HERSKOVITS tarafından ortaya atılmış olan akültürasyon kavramı, "kültür değişmesinin bir şeklidir" (örnek 1971:16) ve "bu üstün olarak kabul edilen bir kültüre, kültür değişmesinin bütün safhalarında tabi olmak ve kendini ona benzetmeye çalışmaktır." (Hirschberg 1965:9). Alman Etnoloğu R. THURNWALD ise akültürasyonu, yeni hayat şartlarına intibak süreci olarak tanımlar. (Bkz.: Trimborn 1971:20). N. ERDENTUĞ'a göre akültürasyon ya da "kültürleşme ise, farklı kültürlerden olan grupların devamlı surette doğrudan doğruya temasa gelmelerinin sonucu olarak meydana gelen olayları içine alan bir mânâya sahiptir. Sonuç olarak da, ya bir kültürün orijinal kültür kalıplarında veya her iki grubun orijinal kültür kalıplarında sonradan meydana gelen değişimleri içine alan direkt ve genellikle uzun teması ve biriken kültür aktarması ve yeniden biçimlenme faaliyetleridir." (Erdentuğ 1977:155). B. GÜVENÇ ise kültürleşme (akültürasyon) ile ilgili olarak, "... kültürleşme insanın başka toplumlardan öğrendikleri veya bir toplumun diğerinden edindiği öğeler ve farklı toplumların karşılıklı olarak birbirinden etkilenmesidir" (Güvenç 1974:134) dedikten sonra "kültürleşme, genel anlamıyla, başka bir kültürle ilişki veya alışveriş sonucu ortaya çıkan bir tür kültür değişmesidir. Yabancı ülkelerde uzunca süreler kalan birey ve gruplarda gözlemlenen değişimler, kültürleşme'dir" (Güvenç 1974:135) demektedir.

Türk işçilerinin Batı Almanya'ya göçlerinin başlangıç tarihi, Batı Almanya'da düzenlenmiş bulunan bir meslekî yetiştirme programına dayanır. Şöyle ki: "1956 yılında Kiel Üniversitesinde, Dünya Ekonomisi Enstitüsü, Türkiye'deki Alman sermayesinin yatırımlarını kolaylaştırmak için sanayi işletmelerinde ustabaşı olarak istihdam edilmek üzere lise mezunu Türklerin eğitilmesini önermiştir. Schleswig/Holstein Çalışma Bakanının Türk Dışişleri Bakanlığında 1957 yılındaki talebi üzerine, 12 Türk kursiyeri, ailelerini de alarak Almanya'ya varmışlardır. Bu eğitim programı başarılı olamamışsa da, giden Türkler, o sıralar işgücü temininde güçlük çeken Hamburg, Bremen ve Lübeck tersanelerinde kolaylıkla iş bulmuşlardır." (Onulduran/Van Renselaar 1975:28).

Fakat, Türk işçilerinin Almanya'daki sayılarının artış göstermesi ancak 1960 yılından itibaren söz konusudur. Bu tarihe kadar genel olarak gurbette çalışmaya niyetli görünmeyen Türk işçilerinde, bundan sonra bir uyanış olduğunu görmekteyiz. Bu isteğin temelinde, Almanya'dan izine gelen işçilerin kendi çevrelerinde Almanya ve Alman-

ya'daki kazanç durumları hakkında anlattıkları ve beraberlerinde getirdikleri araba, müzik cihazı gibi dayanıklı tüketim mallarının etkileri yatmaktadır. (Bkz.: Onulduran / Van Renselaar 1975:28-29).

Yabancı ülkelerde ve bilhassa Federal Almanya'da çalışan işçilerimizin sayılarındaki hızlı artış, bu ülkelerle ülkemiz arasında işgücü anlaşmaları yapılmasını zorunlu kılmıştır. Böylece, "ferdi girişimler sonucu sanayileşmiş Batı Avrupa ülkelerine yönelen işgücü akımının belirli hukuki ve idari esaslara bağlanması, hem (işçi) gönderen, hem de (işçi) kabul eden ülke çıkarları açısından, bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. İşgücü sevkeden ülke olarak Türkiye, bir yandan vatandaşının hukukunu korumak ve dış ülkelerde eşit muamele görmesini sağlamak, diğer yandan Anayasa'da öngörülen yükümlülüğü yerine getirmek bakımından böyle bir düzenlemeyi gerekli görmüştür..." (Dışişleri Bakanlığı 1973:17).

Bu amaçla Türkiye ilk işgücü anlaşmasını, Türk işçilerinin en yoğun olarak bulunduğu ülke olan Batı Almanya ile 30 Ekim 1961 tarihinde yapmıştır. Bunu sırasıyla Avusturya (15 Mayıs 1964), Belçika (16 Temmuz 1964), Hollanda (19 Ağustos 1964), Fransa (8 Nisan 1965), İsveç (10 Mart 1967) ve Avusturalya (5 Ekim 1967) ile yapılan anlaşmalar izlemiştir. (Bkz.: Dışişleri Bakanlığı 1973: 18).

Bu işgücü anlaşmalarından sonra, gerek Batı Almanya'da ve gerekse diğer ülkelerde çalışan işçilerimizin sayılarında hızlı bir artış olmuştur. Örneğin 1960 yılında Batı Almanya'da 2495 olan Türk işçilerinin sayısı, 1965'te 130 bine ulaşmış, 1970'te 350 binin üzerine çıkmış, 1975'te 553 bini ve 1980 yılında ise 591 bini bulmuştur. Bugün halen Batı Almanya'da 565.621 Türk işçisi çalışmakta ve Türklerin bu ülkedeki sayıları, çalışmayan aile fertleri ile birlikte birbuçuk milyonu aşmaktadır.

Bu resmi rakamlar dışında bir de gayri resmi rakamların varlığı söz konusudur. Buna örnek olarak, 1973 yılında bütün Batı Avrupa ülkelerinde kaçak olarak çalışan 70 bin civarında işçimizin bulunduğu tahminini verebiliriz. Bu işçilerden 50 bininin ise aynı dönemde Batı Almanya'da olduğu ifade edilmektedir. (Bkz.: Dışişleri Bakanlığı 1973:22). İşçilerimiz arasında durumları en acıklı olanlar, bu gruba girenlerdir. Çünkü bunların hiçbir garantileri yoktur.

Bu sayısal artışların, beraberlerinde bir sürü insani problemleri de getireceği gayet tabiidir. Bu problemlerin niteliği ise, işçiler ve on-

ların çocukları olan ikinci veya üçüncü kuşak açısından farklılıklar gösterir. Daha önceki bir araştırmamızla,² işçilerimizin akültürasyon problemlerini bir şehir örneğinde incelemiş ve bunun sonuçlarını ortaya koymaya çalışmıştık.

1981 yılı Temmuz başından, 1982 yılı Haziran sonuna kadar, bir yıl süreyle, Batı Almanya'da Alexander von Humboldt Vakfı'nın burs-lusu olarak bulunduğum süre içerisinde ise, Almanya'da iki kültür arasında yaşayan Türk çocuklarının intibak güçlüklerini, yine Mün-ster şehri örneğinde araştırma konusu yaptım. Burada sunmaya çalışacağım problemler, bu araştırmanın ilk gözlem ve tespitlerine dayanmaktadır.

2. TÜRK ÇOCUKLARI ARAŞTIRMASININ AMAÇLARI VE YÖNTEMLERİ

2.1. Araştırmanın Amaçları

Batı Almanya'da yaşayan Türk işçi çocuklarının sorunları, kendi ebeveynlerininine nazaran daha farklı bir yapıya sahiptir ve daha acil çözümlere ihtiyaç duymaktadır. İki neslin problemleri arasındaki en önemli farklılardan birisi, ebeveynlerin genellikle askerlik ve evlilik çağından sonra yabancı bir çevreye göç etmiş olmalarıdır. Bu demektir ki, ebeveynler, kendi geleneksel kültürlerinde şekillendikten sonra gurbete göç etmişlerdir. Çocuklar ise, ya ebeveynlerinin çalış-tıkları ülkede dünyaya gelmekte veya küçük yaşlarda bu ülkeye göç etmektedirler. Bu fark ya da bu durum, her iki neslin buldukları yabancı sosyal ve kültürel çevrelere uymalarında önemli rol oynayan etkenlerden birisidir. Diğer taraftan ebeveynler, sadece yeni çevreye intibak sorunu ile karşılaşıya bulunurlarken, çocuklar hem kendi geleneksel sosyo-kültürel değerlerine uymak ve hem de yeni sosyal ve kültürel çevrenin değerlerine uymak durumu ile karşı karşıya bulunmaktadırlar. Bu iki yönlü intibak durumu, hem çocuklarla ebeveynleri arasında, hem de çocuklarla yeni yabancı çevre arasında bir çatışmaya sebep olmaktadır. Nesiller arasında bir çatışmaya yol açan bu durumdan, ilk plânda çocuklar zararlı çıkmaktadırlar.

² Bu araştırma, 1977 yılında Batı Almanya'da yapmış olduğum ve 1978 de yine orada yayınlanan "Türkische Arbeiter in Münster. Ein Beitrag zum Problem der temporären Akkulturation" adlı doktora tezidir.

Ebeveynler, kendi ifadeleriyle, "gelecekleri bakımından ne olacaklarsa olmuşlardır", ancak çocuklar böyle bir sürecin henüz başlarında bulunmaktadır. Bu bakımdan da ikinci veya üçüncü nesillerin sorunları, birincilere göre daha önemli ve araştırılması, vakit geçirilmeden, bir an önce araştırılması gereken bir konudur. Bu, hem çocuklar, hem ülkemiz ve hem de çocukların yaşadıkları ülke açısından üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

İşte bu araştırmanın amacı da böyle önemli bir konuya, bir şehir örneğinde ve imkânlar ölçüsünde bir katkıda bulunabilmektir.

2.2. Araştırmanın Yöntemleri

2.2.1. *Araştırma Yerinin Seçilmesi*

Araştırma yerinin seçilmesi, araştırmanın önemli konularından birisidir. Böyle bir seçimde bir ya da birden çok faktör rol oynayabilir. Bu çalışmada, araştırma yerinin seçilmesinde şu faktörler etkili oldu:

Münster kentini araştırma yeri olarak seçmiş olmamın ilk nedeni, doktora amacıyla beş yıldan daha fazla bir süre bu kentte oturmuş olmam; ikinci nedeni, bu kentteki Türk işçilerinin akültürasyon sorunları ile ilgili bir doktora çalışması yapmış olmam ve Türk işçilerinin çoğunu zaten tanımış bulunmam; üçüncü nedeni, büyüklerin akültürasyon sorunlarını araştırırken, çocukların sorunları hakkında da daha o zamanlar bazı gözlem ve tespitlerde bulunmuş olmam; ve bu kenti seçişimin son nedeni ise, çocuklarla ilgili olarak yapacağım bu çalışmanın, daha önce büyüklerle ilgili olarak yapmış bulunduğum araştırmanın bir devamı ve tamamlayıcısı olacağı esasına dayanıyordu.

Belirtilen bu faktörlerin, çalışmamızın kolayca yapılmasında, sağlıklı ve objektif sonuçlara varılmasında olumlu etkilerinin olacağı tabiidir.

2.2.2. *Görüşülenlerin Seçilmesi*

Yöntem açısından önemli olan hususlardan birisi de, görüşme (mülakat) yapılacak olan kimselerin seçilmesidir. Sosyal bilimlerde yapılan araştırmalarda, özellikle de görüşme tekniğinde, araştırma yapılacak grubun tümünü işe karıştırmak, yani grubun bütün üyeleri ile

tek tek görüşme yapmak, zaman ve maddi nedenlerle her zaman mümkün olmamaktadır. Bu bakımdan da araştırılacak grubun örnekleme tekniği ile seçilmesi zorunluluğu vardır. Başka bir ifadeyle, bir bütünden, o bütünü temsil edebilecek oranda bir örnek almak suretiyle, görüşülenlerin seçilmesi işleminin gerçekleştirilmesi gerekir.

Biz de bu araştırmamızda bu yönetime başvurduk. Bunun için de Münster Nüfus Dairesi (Einwohnermeldeamt) nden, Münster'de oturan 6-18 yaşları arasındaki erkek ve kız Türk çocuklarının isim ve adreslerini -ayrı ayrı çıkarmalarını- rica ettik. Kız ve erkek çocuklara ait olan listelerden rasgele her onuncu adı seçtik. Böylece kız ve erkek çocukların aynı oranda temsil edilmelerini yani örneklem kapsamına alınmalarını amaçladık. Bu seçime göre, 40 kız ve 35 erkek çocukla görüşme yapmamız gerektiği ortaya çıktı.

Ayrıca, hem çocuklarımızın Almanya'daki problemlerini başka bir açıdan ve kaynaktan tamamlamak, hem de çocuklarla ebeveynleri arasındaki intibak ve çatışma sorunlarını tespit edebilmek için, çocukların baba ya da anneleri de görüşme kapsamına alındı.

2.2.3. Görüşmenin Yöntemi

Görüşmelerde "standart mülakat yöntemi"ni uyguladık. Bunun için ilk önce ilgili kaynaklar taranarak, hem çocuklar ve hem de çocukların ebeveynleri için sorular hazırlandı. İki ayrı soru listesi hazırlayışımızın nedeni, hem çocukların sorunlarını ebeveynlerinin ağzından tespit etmek ve hem de çocuklarla ebeveynleri arasındaki anlaşmazlık konularını tespit etmek esasına dayanıyordu. Hazırlanan soru listeleri üzerinde ayrıca doktora hocam Prof. Dr. Günter WIEGELMANN ile birlikte de çalışıldı ve onun değerli bilgi ve görüşlerinden de yararlandı.

Çocuklarla ilgili "Soru Listesi" 21 sorudan, ebeveynlerle ilgili "Soru Listesi" ise 35 sorudan ibaretti. Çocuklarla yapılan görüşmeler, ortalama olarak 78 dakika ve ebeveynlerle -çoğunlukla babalarla- yapılan görüşmeler ise 65 dakika sürdü.

Görüşmeler, 57 çocukla Türkçe olarak, 8 çocukla Almanca olarak, 8 çocukla ise Türkçe-Almanca karışık olarak yapıldı.

Görüşmeler, çocukların evlerinde -bazan önceden randevu alınarak, bazan da doğrudan doğruya gidilerek- yapıldı. Böylece de çocuk-

ların ev durumlarını ve evdeki çalışma şartlarını daha yakından gözlemek imkânı da bulunmuş oldu.

Alan araştırması, 29.8.1981-12.6.1982 tarihleri arasında yapıldı.

3. ARAŞTIRMANIN KONULARI

Bu araştırmada genel olarak şu konular üzerinde duruldu

- 1) Çocukların komşuluk ilişkileri içerisinde Alman çocukları ile temas durumları,
- 2) Çocukların okul çevresinde Alman çocukları ile temasları,
- 3) Çocukların boş (serbest) zaman faaliyetleri,
- 4) Çocukların oyun arkadaşları ve oynadıkları oyunlar,
- 5) Çocukların dil sorunları,
- 6) Çocukların beslenme alışkanlıkları,
- 7) Çocukların mesken durumları,
- 8) Çocukların Türkiye'nin ve Almanya'nın problemlerine ilgi dereceleri,
- 9) Çocukların Almanya'ya uyma eğilimleri,
- 10) Almanların ve Türklerin -insan olarak- çocuklar açısından değerlendirilmeleri,
- 11) Çocukların mesleki eğilimleri ve geleceğe yönelik planları,
- 12) Çocukların okul sorunları,
- 13) Çocuklarla baba, anne ve kardeşleri arasındaki intibak güçlükleri,
- 14) Çocukların Türkiye'ye dönme eğilimleri v.s.

4. MÜNSTER'DEKİ TÜRK ÇOCUKLARININ EN ÖNEMLİ PROBLEMLERİ

Münster'deki Türk çocuklarının en önemli problemlerinden birisini, enkültürasyon (kültürleme) ve akültürasyon (kültürleşme) süreçleri arasında yaşamaları oluşturmaktadır. Yani çocukların ebeveynlerinin, Almanya'da bir akültürasyon problemleri varken, çocuklar iki yönlü bir problemle, iki yönlü bir güçlükle karşı karşıya bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle, çocuklarımız bir taraftan içinde yaşadıkları yabancı çevrenin kültürüne ve diğer taraftan da kendi geleneksel kültürlerine intibak etmek durumuyla karşı karşıyadırlar.

Bilindiği gibi, Amerikalı Antropolog M. HERSKOVITS tarafından 1948 yılında ortaya atılan enkültürasyon kavramı, "bilinçli ya da bilinçsiz olarak meydana gelen öğrenme sürecini ifade eder. Bu öğrenme süreci vasıtasıyla fert, yavaş yavaş kendi grubunun kültürünü öğrenmektedir. Enkültürasyon, genel olarak sosyalizasyon sürecinin bir kısmıdır. Eğer çocukluktan sonra, ek bir başka kültüre intibak söz konusu ise, burada akültürasyondan söz edilmektedir. Örneğin göçmenlerde olduğu gibi." (Schoeck 1972:90).

İlk gözlem ve tespitlerimize göre, Münster'deki Türk çocuklarının -enkültürasyon ve akültürasyon süreçleriyle ilgili olarak- problemleri şimdilik genel olarak şunlardır:

1) Türk çocukları ebeveynlerine nazaran daha büyük güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Ebeveynler -genel olarak- kendi geleneksel yurt ortamlarında yaşarlarken, çocuklar birbirinden her şeyi ile ayrı iki dünyada yaşamaktadırlar. Tabir caizse, GÜNDÜZLERİ ALMAN DÜNYASINDA VE AKŞAMLARI İSE TÜRK DÜNYASINDA.

Bu durum, böyle bir yaşama biçimi, Türk çocuklarının çeşitli güçlüklerle mücadele etmelerini zorunlu kılmaktadır. Kısacası çocuklarımız iki yönlü bir intibak problemi ile mücadele etmek zorundadırlar. Böyle iki yönlü bir intibak, her şeyden önce her iki milletin dilinin iyi bilinmesini zorunlu kılar. Çünkü dil, gerek entegrasyon ve gerekse reentegrasyon süreçleri için en büyük bir engeldir. Fakat çocuklarımızın her iki dile hâkimiyetleri ise ne yazık ki arzu edildiği gibi değildir. Halbuki çocuklarımızın Almanya'daki hayatları, okul durumları ve gelecekleri bakımından Almancayı ve muhtemel bir geri dönüş için ise Türkçeyi iyi bilmeleri gerekir. Kısacası, Türk çocuklarının her iki dili de aynı derecede iyi bilmeleri, gelecekleri bakımından kaçınılmaz bir şarttır.

Türk çocuklarının Türkçeyi iyi öğrenmelerinin yollarından birisi ve başta geleni, Türk dilinin Federal Almanya'da *birinci yabancı dil* olarak geçerli olmasına bağlıdır. Çünkü bugün Türkçe, Almanya'da konuşulan *ikinci büyük dildir*. Çocuklarımıza -ikinci veya üçüncü yabancı dil olarak- İngilizce veya Fransızca öğretileceğine, kendi ana dillerinin öğretilmesi gerekir.

2) Çocukların okul durumları arzu edilen düzeyde değildir. Hemen şunu belirtmeliyiz ki, Almanya'daki Türk çocuklarının % 60'ı Hauptschule'yi (ilkokul) bile bitirememektedir. (Bkz.: Der Spiegel, 15. März 1982/Nr. 11, 85.-86. s.). Eğer 1980 yılında Almanya'da

350.500 okul çağındaki Türk çocuğunun yaşamakta olduğunu hatırlayacak olursak (Bkz.: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 24. Oktober 1981 / Nr. 247), ne kadar ciddi bir problemle karşı karşıya bulunduğumuzu daha iyi anlarız. Bu endişemizi şu örnek daha iyi bir şekilde dile getirecektir: 1981 yılında Almanya'daki Türk çocuklarının sadece 6100 ü lisede ve 7700 ü ise Realschule (Latince ve Grèkçe dersleri olmayan Alman ortaokulu) de okumaktadır. Buna dayanarak diyebiliriz ki, Almanya'daki Türk çocuklarının çoğu için güvenli bir gelecekte söz edebilmek mümkün değildir.

Bu olumsuz durum, sadece Türk çocukları için değil, diğer yabancı çocuklar için de söz konusudur. Bir Almanca kaynakta bu konu ile ilgili olarak şunları okumaktayız: "Alman öğretmenleri ve Anaokulu (Kindergarten) hemşireleri, genel olarak yabancı çocukların Almanca dersleri için esaslı ve gerekli olan bilgilere sahip değildirler... Yabancı çocukları için eğitici yetiştiren Üniversite ve Pedagoji Yüksek Okullarının sayısı ise, bir elin beş parmağından fazla değildir. Bu nedenle de okul çağındaki yabancı çocukların yarısından çoğunun okullarımızı bitiremeden terk etmeleri, şaşırtıcı değildir. (Bu durumda olan, yani okulu bitiremeyen Alman çocuklarının oranı ise % 18 dir). Böylece de bu çocukların düzenli bir meslekî eğitime geçiş yolları kapanmış olmaktadır. Halbuki bu çocukların babaları, seneden seneye güvenilir bir şekilde ve çoğunlukla da ağır işlerde yorulmadan çalışarak, bizim refahımıza katkıda bulunmaktadırlar." (Koch 1982:122).

Almanya'nın ekonomik kalkınmasına ve refahına büyük katkıları olan yabancı işçilerin, çocuklarının geleceği ile ilgili endişeleri, zaman zaman Almanya'da yapılan nümayişlerde de dile getirilmektedir. "Bu bakımdan da İtalyan işçilerinin 1975 yılında Frankfurt'ta yaptıkları bir nümayişte, "biz çocuklarımızın yarının konuk işçileri olmalarını istemiyoruz" şeklindeki parolaları, anlaşılır bir şeydir." (Koch 1982:122).

3) Çocukların baba veya annelerinin ekserisi, genel olarak -hem dil ve hem de eğitim seviyeleri bakımından- çocuklarına *ev ödevlerinde* yardımcı olamamaktadırlar. Çocukların ev ödevleri, sadece Türk işçileri veya yabancı işçiler için değil, aynı zamanda Almanlar için de altından kalkılması kolay olmayan bir sorundur. "Federal Almanya'daki Alman öğrencilerin sadece *altıda biri* ev ödevlerini kendi başına yapmaktadır. Çocukları okula giden Alman ebeveynlerin *aşağı yukarı* yarısı, çocuklarına ev ödevlerinde yardımcı olmaktadır..." (Koch 1982:

121). Bir Almanca kaynakta (Mahrländer 1974:21), Türk işçilerinin % 84'ü çocuklarının okulda problemleri olduğunu ve esas güçlüğü ise dil'den kaynaklandığını ifade etmektedir. Görülmektedir ki dil, çözüm bekleyen en önemli sorundur.

Gerek Batı Almanya'da ve gerekse diğer Batı ülkelerinde, yabancı işçi çocuklarına ev ödevlerinde yardımcı olabilmek için, *bay* ve *bayan gönüllü yurttaşlar* ortaya atılmışlar ve bunlar yabancı işçilerle birlikte "Yardım Grupları", "İnisiyatif Çevreleri" veya "Ev Ödevleri Yardım Çevreleri" gibi gruplar meydana getirmişlerdir. "Bu grupların hepsi, yabancı işçi çocuklarının oyun grubundan öğrenme grubuna entegre olmalarını amaçlamaktadırlar." (Koch 1982:123.)

İlk "Ev Ödevleri Yardım Çevreleri" (Hausaufgabenhilfekreise), 1960 yılının sonlarına doğru Düsseldorf'ta, Hıristiyan Kilisesine aktif olarak bağlı olan bayan Alman vatandaşları tarafından meydana getirilmişlerdir. Adı geçen yardım çevreleri, 1980 yılında 450 gönüllü yardımcı ile 15 000 okul çocuğuna 48 000 saatlik destek dersi vermişlerdir. Bu demektir ki her çocuğa 3,2 saatlik bir destek sağlanmıştır. Bunun ne derece yeterli olabileceği ise ayrı bir sorudur.

Kuzey-Ren /Westfalya Eyaletinde başlayan bu hareket, diğer eyaletlerde de görülmeye başlamıştır. Köln'de kırk çalışma grubu içinde faaliyet gösteren 300 yardımcı, 1979 yılında "Gustav-Heinemann-Vatandaş Ödülü" ile taltif edilmişti. Baviera Eyaletinde de, çoğu Augsburg ve Münih'te olmak üzere, 17 kentte "inisiyatif çevreleri" vardır.

Ayrıca Hamburg Eğitim Dairesi'nin 1977 yılı başında yayınlamış olduğu "Ev Ödevleri Yardım Çevresi" ile ilgili bir tebliğde, gerek yabancı işçi çocuklarının ve gerekse sosyo-kültürel bakımdan ihmal edilmiş olan çevrelerin çocuklarının hem okul içindeki ve hem de okul dışındaki intibaklarının sağlanması amaçlanmaktadır. (Bkz.: Koch 1982:123).

Ev ödevleri konusu ile ilgili en önemli teşebbüs ise, Aşağı Saksonya Eyaleti Bakanlar Kurulu Toplantısında (2.10.1975) alınmış olan karardır. "Bu karara göre ev ödevlerinde yardımcı olan herkese, iki saatlik bir yardım için 25 Mark ücret verilecekti." (Koch 1982:124).

Ev ödevleri yardımında, pratikte üç eğilim ortaya çıkmış bulunmaktadır:

1. Sadece okul ödevlerinde yardımcı olmak,
2. Okula yönelik çalışmalarda dilin gelişmesini amaçlamak,
3. Çocuklara açık olan ve açılması gereken tesislere yönelik çalışmalar yapmak. Başka bir ifadeyle, çocuğun sosyal çevresi hakkında araştırma yapmak, bilgi toplamak. (Bkz.: Koch 1982: 124).

Bu her üç eğilimin de amacı, Alman eğitimci Herbert R. KOCH'un da belirttiği gibi, esasında aynıdır: Çocuğa uygun bir ortam hazırlamak. (Bkz.: Koch 1982:127).

Alman okullarına intibakta en büyük güçlüklerle karşılaşan Türk çocukları veya yabancı işçi çocukları, ülkelerinde mecburi eğitim süresini tamamlayıp, Alman okullarına geçen çocuklardır. Bu durumda olan çocuklar için ise, "Ev Ödevleri Çevreleri" adı verilen çalışma grupları ya da özel yardım grupları meydana getirilmiştir. (Bkz.: Koch 198d:128).

4) Her iki dili de bilememek sorunu. Münster'de görüşme yapılan çocukların çoğu, doğrudürüst ne Türkçeyi ne de Almancayı bilmektedir. Türk işçi çocuklarının okulda dil açısından ve genel olarak başarılı olabilmelerinin en önemli şartı, Almancayı küçük yaşlarda iken öğrenmeleridir. Bu ise, çocukların okula başlama yaşı olan 6 yaşından önce, (1976 yılında Almanya'da 6 yaşın altında olan yabancı çocukların sayısı, yarım milyondan fazladır) çocuk yuvalarına (Kindergarten gitmeleri ile mümkündür. Bunu ise, pek çok yabancı işçi ne yazık ki gerçekleştirememektedir. Çünkü çocuk yuvalarında yer bulmak kolay değildir.

Türk çocuklarının ana dillerini öğrenmelerinin en iyi yolu ise bize, çocukların ana okullarında Almanca ile birlikte Türkçeyi de öğrenmeye başlamaları ve ayrıca Türkçenin okulda *birinci yabancı dil* olarak okutulmasıdır.

1978 yılında Batı Berlin'in bazı liselerinde Türkçe, *ikinci yabancı dilin yerine seçmeli ders* olarak eğitim programına alınmış, bundan bir yıl sonra da Eyalet Eğitim Bakanları (Kultusminister) Türkçenin Almanya'daki bütün okullarda *birinci yabancı dilin* yerine kabul edilmesine karar almıştı.

Batı Berlin'de 1980 yılında Türkçenin ilk yabancı dilin yerine seçilmesi ile ilgili model denemesi, ilk önce Kreuzberg semtinin yedi okulunda başlamıştı. Bunun, bütün Alman okullarında uygulamaya sokulması gerekir.

Ayrıca çocuklara Türk dili ile beraber Türk kültürünün ve Türk tarihinin de öğretilmesi gerekir. Bu konu ile ilgili olarak da Batı Berlin Senatosu, Eyaletler Komisyonundan eğitim planlaması için bir proje talebinde bulunmuş ve ilk dil ve okuma kitapları, 1982 yılında 5. ve 10. yaşlar için yayımlanmaya başlamıştır. (Bkz.: Bildung und Wissenschaft 1983 / Nr. 11-12, s. 177-178.

Bu bakımdan da -yabancı işçi çocuklarının iyi bir şekilde yetiştirilmeleri, okul ve toplumla ahenk içinde olmaları için- Alman makamlarına büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir. Bunun için ise her şeyden önce iki şeye ihtiyaç vardır:

- 1) Yeterli sayıda çocuk yuvaları açmak,
- 2) Yeterli sayıda ve nitelikte öğretmen çalıştırmak.

Bu yapılmadığı takdirde, gerek Türk çocuklarının ve gerekse diğer yabancı işçi çocuklarının çoğu için Almanya'da karanlık bir gelecekte söz etmekten başka çaremiz yoktur. Alman eğitimci Herbert R. KOCH'un belirttiği gibi, "Hükümet (Alman Hükümeti) bugün konuk işçi çocukları için yeterli sayıda öğretmen çalıştırmamakla (belki) çok tasarruf etmektedir ama, yarı daha fazla polis çalıştırmak için daha çok maaş ödemek mecburiyetinde kalacaktır." (Koch 1982:129).

Münster'deki Türk çocuklarının yaşadıkları topluma intibaklarında aşağıdaki faktörler de engelleyici bir rol oynayabilirler:

1) Almanların Türklere veya diğer yabancılara karşı "önyargılar"ının olması ve Türklere veya yabancılara karşı çekingen bir tavır içinde bulunmaları. Bu konuya yabancı işçilerle ilgili literatürde sıkça rastlanmaktadır. (Bkz.: Koch 1970; Klee 1971; Leudesdorff / Zillesen 1971; Geiselberger 1972; Klee 1972; Fietkua 1972; Bingemer / Meistermann-Seeger / Neubert 1972; Borris 1973; Müller 1973; Müller 1974; Narman 1978; McRae 1981; Fröhlich / Märthesheimer 1981).

Ayrıca, Türklere yakıştırılan fıkralar ve "kimyon Türkler", "bıçak çekenler", "posbıyıklılar" vb. gibi takma adlar da Türk çocuklarını son derece üzmette ve rahatsız etmektedirler. Bu durum ise çocukları Almanlara karşı önyargılı olmaya sevketmekte, her iki grubun birbirlerine karşı önyargılı olmaları ise, intibak sürecine olumsuz yönde etki yapmaktadır.

2) Almanya'da son zamanlarda artan "yabancı düşmanlığı" da Türk çocuklarının Almanya'daki yaşama şartlarına intibaklarını engellemektedir. Yabancı düşmanlığının olumsuz etkilerinin yarattığı

rahatsızlık, bugün hem çocuklar ve hem de onların ebeveynleri tarafından kuvvetli bir şekilde hissedilmektedir.

Burada şunu da belirtmeliyim ki, bu yabancı düşmanlığı, sadece azınlıkta olan politik gruplarca körüklenmekte ve birinci planda Türkler hedef alınmaktadır.

3) Almanya'daki basın-yayın organlarının olumsuz etkileri de Almanya'daki sosyo-kültürel hayata intibakı güçleştirmektedir. Bunun en çarpıcı örneğini, Almanya'da 15. Mart 1982 tarihinde yayınlanan "Der Spiegel" adlı dergide okumaktayız. Der Spiegel'de Almanya'da yaşayan bir maden işçisinin hayatı anlatılmakta ve bu işçinin, eşi ile ilgili olarak sorulan bir soruya verdiği şu cevap, "o zaman yukarı der, bir bıçak alırım" (eşime haddini bıçakla bildiririm anlamında), bu dergide yayınlanan yazıya başlık olarak yazılmış bulunmaktadır. Böyle bir başlığın, Alman okuyucusu veya kamuoyunda nasıl bir etki yapabileceğini tahmin etmek, zor bir şey değildir.

4) Almanya'nın iş piyasasındaki istikrarsızlığı da intibakı güçleştirmektedir. Almanya'daki iş krizi, Türk ailelerini huzursuzlaştırmakta ve bu nedenle de aileler, hem kendi gelecekleri ve hem de çocuklarının gelecekleri hakkında ümitsizliğe kapılmaktadırlar.

5) Türk ebeveynlerin çocuklarına olumsuz yönde etki yapmaları da Türk çocuklarının Almanya'daki sosyo-kültürel şartlara intibakını güçleştirmektedir. Ebeveynlerin çoğu çocuklarına, kendi geleneksel kültürlerine ve yaşama tarzlarına uymak zorunda olduklarını ve Alman çocukları gibi yaşamamaları gerektiğini empoze etmeye çalışmakta ve bunu bazan da bir baskı şeklinde gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Bundan en çok nasibini alanlar ise daha çok kız çocukları olmaktadır. Bunun sonucunda evlerini terkeden kızların problemleri daha da karışık bir durum arz etmektedir.

6) Türk ebeveynlerin Almanya'da göçü bir zaman için kalmaları da, Türk çocuklarının yeni çevredeki hayata ve okul şartlarına uymalarını güçleştiren faktörlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple de, ebeveynlerin Almanya'daki kalış sürelerini belirten kesin bir plânlarının bulunması ve bu plânların da Alman Hükümetince kabul edilmesi gerekmektedir.

7) Türklerin ayrı bir din'e sahip olmaları da, hem ebeveynlerin ve hem de Türk çocuklarının her ne kadar çocuklarımızın çoğu dinlerinden haberdar değilse de- yeni sosyo-kültürel çevreye intibaklarında engelleyici bir rol oynamaktadır.

Bütün bu olumsuz durumlara rağmen, Almanya'da yetişmekte ya da büyümekte olan Türk çocuklarının hayatı ve yaşama biçimleri, kendi geleneksel kültür ve hayat şekillerinden çok, Alman kültürü ve hayat biçimi tarafından şekillenecektir. Çünkü çocuklar hayatlarının büyük bir bölümünü Almanya'da geçirmektedirler. Bu bakımdan da Türk çocuklarının çoğuna kendi anayurtları yabancılaştırmaktadır. Bu sebeple de bu ikinci veya üçüncü kuşağın yurtlarına dönüşleri sırasında, daha büyük reentegrasyon problemleri ile karşı karşıya kalacakları gayet tabiidir. Gerçi bu çocuklardan ne kadarının ileride yurtlarına döneceğini söylemek de oldukça güçtür. Bu sebeple, Alman ve Türk Hükümetlerine düşen çok önemli bir görev vardır. Bu görev, çocuklarımızın güvenli bir geleceğe sahip olabilmelerini sağlayabilmek için, her iki hükümetin daha ciddi bir işbirliği yapmalarıdır.

5. ÖZET VE SONUÇ

Akdeniz ülkelerinden endüstrileşmiş Batı ülkelerine işgücü göçü, 1950'lerden itibaren başlamıştır. Bu göçün karakteri, 19. yüzyılın ortalarında başlayan ve II. Dünya Savaşına kadar süren deniz aşırı ülkelere yapılan göçlerden farklıdır. Deniz aşırı ülkelere yapılan göçlerde, devamlı bir yerleşme amaçlandığı halde, Akdeniz ülkelerinden Batı ülkelerine yapılan göçler, iş piyasasındaki açığı kapatma esasına yöneliktir ve geçici bir yerleşme söz konusudur.

Yabancı işçilerin veya grupların intibak problemleri araştırılırken, bu iki hususun göz önünde bulundurulması gerekir. Yabancı bir sosyo-kültürel çevrede geçici bir zaman için bulunmanın intibak ve değiş-tokuş süreçlerini biz, "geçici akültürasyon" kavramı ile ifade etmekteyiz.

1960 yılında Almanya'daki işçi sayımız 2495 iken bu sayı hızla artmış ve 1980 yılında 598 bini bulmuştur. Bugün halen Almanya'da 565 628 Türk işçisi çalışmakta, çalışmayan aile fertleri ile birlikte bu sayı birbuçuk milyonu aşmaktadır. 1980 yılında Almanya'da okul çağında olan Türk çocuklarının sayısı 370 500 ve aynı yıl Almanya'da 40 000 civarında Türk çocuğu dünyaya gelmiştir. Bu dönemde yurtdışında dünyaya gelen Türk çocuklarının toplam sayısı ise 50 000 civarındadır. Bu sayısal dökümler bile, yurtdışında bulunan çocuklarımızla ne kadar yakından ilgilenmemiz gerektiğine açık bir örnektir.

Araştırmamızın yapıldığı 1981 / 1982 yılında Almanya'da 816 000 yabancı öğrenci okula gitmekteydi. Bu sayının Alman öğrencilerine

göre oranı % 7,4 tı. Türk öğrencileri ise bütün yabancı öğrencilerin % 60'ını oluşturuyordu.

Bu sayılara dayanarak, dönemin Alman Hükümetince yabancı işçiler ve ailelerinin sorunları ile görevlendirilmiş olan Bayan Liselotte FUNCKE ile birlikte diyebiliriz ki, Almanya'daki Türk işçilerinin Almanlardan özel ilgi beklemeye hakları vardır. Öncelikle ele alınması gereken konuların başında ise, Türk çocuklarının anaokulu (Kindergarten), okul durumları ve mesleki eğitimleri gelmektedir.

Bu araştırmada -eğitimci olmadığımız için- çocukların okul sorunlarına ikinci planda yer verilmiş ve öncelikle onların sosyo-kültürel çevreleri ile olan ilişkileri üzerinde durulmuştur.

İlk gözlem ve tespitlerimize göre Münster'deki Türk çocuklarının şu temel sorunları vardır:

- 1) Hem Türk ve hem de Alman sosyo-kültürel çevrelerine intibakın doğurduğu güçlükler,
- 2) Çocukların çoğunun her iki dili (Türkçe ve Almanca) de doğrudürüst bilememeleri,
- 3) Ebeveynlerin çocuklara okul ev ödevlerinde yardımcı olamamaları,
- 4) Çocukların okul durumlarının arzu edildiği gibi olmayışı,
- 5) Çocukların gelenek, görenek ve kültürlerinden habersiz olarak yetişmeleri ve okullarda din dersinin olmayışı.

Belirtilen bu temel sorunların yanısıra, Türk çocuklarının Münster'deki veya genel olarak Almanya'daki topluma intibaklarını engelleyen başlıca faktörler ise şunlardır:

- 1) Alman halkında yabancılara ve özellikle de Türklere karşı var olan önyargılar,
- 2) Son zamanlarda Almanya'da bir azınlık Alman grubu tarafından başlatılan yabancı düşmanlığı,
- 3) Almanya'daki basın-yayın organlarının olumsuz etkileri,
- 4) Alman iş piyasasındaki istikrarsızlığın yarattığı huzursuzluk,
- 5) Türk ebeveynlerin çocuklara olumsuz yönde baskı yapmaları ve bunun sonucunda meydana gelen nesiller arası çatışmalar,
- 6) Çocukların ebeveynlerinin Almanya'da geçici bir süre için bulunmaları,

7) Ayrı bir dine sahip oluş .

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Türk çocuklarının hem Almanya'daki entegrasyonunu ve hem de günün birinde Türkiye'ye dönebileceklerini de düşünerek, onların reentegrasyonunu kolaylaştırmak için, yukarıda sıralamaya çalıştığımız temel problemlerle, çocukların Almanya'daki sosyo-kültürel hayata intibaklarını engelleyen diğer faktörlerin ortadan kaldırılmaları gerekir. Bu yapılmadığı sürece, çocuklarımızın büyük bir çoğunluğu için güvenli bir gelecekte söz etmek, ne yazık ki mümkün olmayacak, bu durum hem Almanya ve hem de Türkiye için ciddi bir toplumsal problem olarak ortada kalacaktır.

6. FAYDALANILAN KAYNAKLAR

Abadan-Unat, Nermin, 1975: "Genel Sorunlar," Abadan-Unat, N. / Keleş, R. / Penninx, R. / Van Renselaar, H. / Van Velzen, L. / Yenisey, L., *Göç ve Gelişme. Uluslararası İşgücü Göçünün Boğazlıyan İlçesi Üzerindeki Etkileri'ne İlişkin Bir Araştırma*. Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, Ankara.

Bildung und Wissenschaft, 1983: Nr. 11 / 12, Bonn.

Bingemer, Karl / Meistermann-Seeger, Edeltrud / Neubert, Edgar, (Hrsg.), 1972: *Leben als Gastarbeiter*. Geglückte und missglückte Integration. 2. Aufl. Westdeutscher Verlag, Opladen.

Borris, Maria, 1973: *Ausländische Arbeiter in einer Großstadt*. Eine empirische Untersuchung am Beispiel Frankfurt. Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt a.M.

Der Spiegel, 1982: 15. März, Nr. 11.

Dışişleri Bakanlığı, 1973: *Yurtdışı Göç Hareketleri ve Vatandaş Sorunları*. Dışişleri Bak. Ekonomik ve Sosyal İşler Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.

Erdentug, Nermin, 1977: *Sosyal Adet ve Gelenekler*. Kültür Bak. Yayınları: 254, Halk Kitapları: 4, Ankara.

Fietkau, Wolfgang, 1972: *Sogenannte Gastarbeiter*. Report und Kritik. Jugenddienst Verlag, Wuppertal.

Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1981: 24. Oktober / Nr. 247.

Fröhlich, Pea / Marthesheimer, Peter, (Hrsg.), 1981: *Ausländerbuch für Irländer*. Baustaine zum Begreifen der Ausländer-Probleme Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt a.M.

- Geiselberger, Siegmund, 1972: *Schwarzbuch: Ausländische Arbeiter*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt a.M.
- Gökmen, Oğuz, 1972: *Federal Almanya ve Türk İşçileri*. Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Gilvenç, Bozkurt, 1974: *İnsan ve Kültür*. İkinci Basım, Remzi Kitabevi, Büyük Fikir Kitapları Dizisi, 20, İstanbul.
- Hirschberg, Walter, 1965: *Wörterbuch der Völkerkunde*. Alfred Kröner Verlag, Kröners Taschenbuchausgabe Band, 205, Stuttgart.
- Hultkrantz, Ake, 1960: "Acculturation". In: *General Ethnological Concepts*, Kopenhagen.
- Klee, Ernst, 1971: *Die Nigger Europas*. Zur Lage der Gastarbeiter. Eine Dokumentation. Patmos Verlag, Düsseldorf.
- Klee, Ernst, (Hrsg.), 1972: *Gastarbeiter*. Analysen und Berichte. Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M.
- Koch, R. Herbst, 1970: *Gastarbeiterkinder in deutschen Schulen*. Verlag für Sprachmethodik, Königswinter am Rhein.
- . 1982: "Hausaufgabenhilfe für ausländische Schulkinder", In: Birkenfeld, Helmut (Hrsg.), *Gastarbeiterkinder aus der Türkei*. Zwischen Eingliederung und Rückkehr. Verlag C.H. Beck, München.
- Leudesdorff, Rene / Zillesen, Horst, 1978: *Gastarbeiter-Mitbürger*. Bilder-Fakten, Gründe-Chancen, Modelle-Dokumente. Burckhardtthaus-Verlag, Geinhausen.
- Mehrländer, Ursula, 1974: *Soziale Aspekte Ausländerbeschäftigung*. Bonn.
- Merae, Verena, 1981: *Die Gastarbeiter*. Daten, Fakten, Probleme. 2. Aufl., C. H., Beck, München.
- Müller, Hermann, 1973: *Überwindung von Sprachbarrieren*. Sachverhalte-Hintergründe-Konsequenzen für die Spracherziehung. Herderbücherei, Freiburg im Breisgau.
- Müller, Hermann, (Hrsg.), 1974: *Ausländerkinder in deutschen Schulen*. Ernst Klett Verlag, Stuttgart.

- Narman, Halil**, 1978: *Türkische Arbeiter in Münster*. Ein Beitrag zum Problem der temporären Akkulturation. Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland, herausgegeben von der Volkshubdlichen Kommission für Westfalen, Landschaftsverband Westfalen-Lippe, Heft 10, Coppenrath Verlag, Münster.
- Onalduran, Ersin / Van Renselaar, Harman**, 1975: "Uluslararası İlişkiler, Hukuki ve Siyasal Boyutlar," Abadan-Unat, N. / Keleş, R. / Penninx, R. / Van Renselaar, H. / Van Velzen, L. / Yenisey, L., *GÖÇ ve GELİŞME. Uluslararası İşgücü Göçünün Boğazlıyan İlçesi Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bir Araştırma*. Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, Ankara.
- Örnek, S. Veyis**, 1978: *Etnoloji Sözlüğü*. A.Ü.D.T.C.F. Yayınları: 200, Ankara.
- Schoeck, Helmut**, 1972: *Soziologisches Wörterbuch*. Herderbücherei Band 312, 5. Aufl., Freiburg im Breisgau.
- Spicer, E. H.**, 1972: "Acculturation". In: *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol 1 and 2, New York, London.
- Trimborn, Hermann, (Hrsg.)**, 1978: *Lehrbuch der Völkerkunde*. Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart.

